ः॥श्रीकृष्णायनमः॥ ॥विविधापराधकूटद्रुमाद्रुमांस्तातचरणयुगरेणु
॥नत्वातन्नास्पर्यंश्रकटीकुर्मोयथाशक्ति॥१॥तत्रादरजसागस्यादृग्रवः क
तोमम॥नादृग्नेवतत्रावंवर्णयाम्यवशः क्वचित्॥२॥ननुब्रजसीमंतिनांनो
लामन्मनमस्काश्त्यादिवाक्यैः अनुशास्तुतान्नोज्ञानोपदेशोनिरोधविरोधी॥
तयोःसहानवस्थानलियमात्॥एवंसत्स्याध्यायेषेतत्कंधाग्रवेशश्चस्यात्
॥तस्मान्मङ्क्तियुक्तस्ययोगिनोवेमदात्मनः॥नज्ञानंनचवैराग्यंघायःश्रे
योन्यवेदिहिनिरगवद्राक्यादत्युच्चवस्थांघातोपितान्नीचावस्थाघटम
युक्तंचेत्साधकानिरामध्यायार्थोत्रैवकुर्वंति॥ चतुष्ट्वात्रिंशोध्यायः
निः॥अस्मिन्नध्यायेनिरोधमेवाहेतिसंबंधः॥उद्देशपत्रेनज्ञानोक्तिव्यवच्छेदा

येवकारः॥तंवीक्षेसुपक्वमेणनत्युइकंवजौकसामिसुपसंहारेणचस्नेहस्यैवो(
क्तिः सम्पत्कं॥इत्थंमहर्निशंहरेर्भगवद्भावोनिरूपितः॥अधुनातुयथाधियेण
समंस्वसंबंधाधस्यावछेदकोपस्थितावार्यतिशयोऽनिर्वचनीयोभवतिलोकि
कानामपि नयातादृग्ज्ञानोपदेशाभ्यवहोनातितप्ततैलपतितजलविंदुसदृशो
नात्युत्कटभावोवर्ण्यतइतिसर्वमाद्विशेषः॥ ननूपदेशस्यनभावजनकत्वंकिं
तुस्थितस्यैवघाकछेहेतुत्वं॥एवंसतेनदुक्तिर्व्यर्थेत्यतआहुः॥ यानेरुसइति॥
अन्यथेतिशेषः॥हृदिसर्वदाप्राकट्यानेकट्याभावोबाधितइत्यतउक्तं लोकरीत्ये
ति॥ देहलीदीपवल्लोकरीत्यैसुनयत्रसंबध्यते॥ नयासतिलोकरीत्यैवयाते
वल्लभस्तत्रजएवसदाप्रकटइत्यर्थः॥ लोकवन्नैकट्याभावःसर्वमपीतिस्फुट

मित्युक्तं॥ यद्येतत्तत्कर्थनंनस्यात्तदाब्रह्मिः पाकद्यानावेपिकालक्षेपदर्शनात्सर्वेषां
नक्तानांतथामतिः स्यालदनावार्थमेनत्कथनमेवावश्यकमित्यर्थः॥ ननुज्ञानो
पदेशश्रवणेनापिसामतिर्नविच्छेदेसतत्राहुः॥ सेवकेनेति॥ ताउक्तप्रकारे
र्निरुद्धाएव॥ तत्रहेतवः सेवकेनेत्यादिनोच्यंते॥ यदिज्ञानमार्गेप्रवेशायेक्ष्ण
मार्गीयेणैवोपदेशंकारयेत्॥ सेवकेनक्तोपदेशंयत्कारितवांस्तेननक्तिमार्ग
एवप्रवेशोन्निमतोनेतरस्मिन्निसर्थः॥किंच॥ एताःसर्वंप्रयोजनवशान्नविरु
द्धास्तथासतिप्रयोजनेज्ञानेनिरोधोगछेत्॥किंतुसछद्धावप्रसादितः प्रातःपो
वाचसस्मितंमासूयितुनार्हथतप्रियंप्रियाःनयारयेरुमित्यादिवाक्यैर्नगवतो
व्रजसामंतिनीविषयिणीयाप्रीतिस्तयैवतानिरुद्धाअतः कथमन्यथाकुर्यात् २

अतोज्ञानेन॥ उपदेशजनितज्ञानेनापीसर्थः॥ तत्रप्रकारमाहुः॥ आत्मत्वेनेति॥ नहिस्वात्मनस्वेनसंवियोगः स्वविस्मृतिः स्वाहिताचरणंवासंभवत्ततस्तया
नूतासुकिंसमाधेयम॥ स्नातिस्वस्मिन्नसाधारणनिरुपधिस्नेहियस्यज्ञानवत्स
इतिसर्वस्मादतिविलक्षणः स्नेहस्तावउत्पन्नः॥ अतएवमूलेप्रियतमपदमु
क्तमेवप्रियतमादिष्टमिति॥ अथवासेवकेनेत्यादिनाभगवतः कायवाङ्मनो
निरोधउच्यते॥ सेवकः कायरूपः॥ उपदेशोवाग्रूपः॥ प्रीतिर्मानसीत्रय
मुपदेशजेनात्मत्वेनज्ञानेनापिप्रियस्वरूपत्वमेवासांनतुज्ञानिनामिव
स्वस्थ्यमन्यथाकृष्णावेशात्मविप्लवमितिनवदेत् तथाचैतावत्पर्यंतंस्वमन्त्र
ज्ञानमपिस्थितमतः परंतुतमपिनज्ञास्यंतीतिसर्वस्मादधिकोनिरोधःसेत्स्य
तीत्यर्थः॥ अतएवसर्वंयुक्तिपदं॥ एवंभक्तिमार्गविरोधंपरिहृत्यज्ञानोपदेश

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

स्यावश्यकतामाकुः।वस्तुनईति।विज्ञायसंदेशहरमितिवाक्यात्स्वार्थमेवागतइतिनि
श्चयेनमानोसत्रिरितिनिश्चयस्यापिदोषत्वं॥भगवदीयत्वनिश्चयाभावउपालंभसंभवा
दितिभावः॥ चतुश्चत्वारिंशाध्यायविवरणेस्वामिनीनां भावेषुदोषशब्दप्रयोगस्याय
माशयः॥लोकेऽसावस्थाहेतुर्दोषोभवति।विरहभावस्यचतथात्वंप्रसिद्धमेवाय
थानिशचुरदोषेतिनोक्तेऽपिदोषदानंविषमानाविषदंशश्चकार्यतेममर्मस्थानेषु।तेनव
हिःसंवेदनंतकालानमरणनिवृत्तिश्चनतोविविधरसैःशनैःशनैःसर्वात्मानादोषाणा
मेवानाविकजीवनहेतुत्वंनशनंतेनचसर्वात्मनास्वार्थंतथात्वाप्यसंतप्ताएवबाधायांहि
त्रियेदोषारोपः सचाचिरादेवंभावस्थाज्ञापकोभवतस्तंदृष्टान्तत्रिवत्स्वर्थमेवोक्त
रूपसदृशोपदेशंदत्वास्वयंप्रियत्रिषनाप्रेषितइसुद्धवस्तादृशंतंदत्तवान्।तदाबाध्या
नुसंधानमभूत्।अतएवतत्संदेशागतस्मृतिरितिवचनोततस्ताःस्वसंदेशैर्यथेतविरह २

ज्वराइतिज्वरपदप्रयोगश्च॥भगवतोऽत्रैवतात्पर्यमित्येतदेवफलत्वेनानूद्यतेनतुज्ञानमा
र्गीयंज्ञानं।अन्यथांतेकृष्णावेशात्मविक्लवमितिनवदेत्।तर्हिज्ञानोपदेशस्यकोपयोग
इतिचेत्।उच्यतेयथायोगिनोवपुर्योगसंस्कारसंस्कृतंसन्नाग्न्याद्युपहृतंभवतितथाभग
वानात्मेतिमहापुरुषोपदेशेनज्ञानाख्यसंस्कारसंपन्नेविरहांतावस्थेनविनुनरायणमह
मित्यंतयं।अतएवभगवतापिमत्संदेशैरितिबहुत्वमुक्तंसंदेशेषु।विप्रयोसंदेशस्यापि
नन्वुत्तमज्ञानेनतदास्वाद्यस्यरसस्यत्रुटित्वादपि।अपरंच।स्मृतिर्हिसर्वानुभूतस्य
सर्वमनुभवन्यनिर्दोषसर्वगुणस्यभगवतः मध्येविरहस्वभावादोषारोपलक्षणेव्यभि
चारिभावेजातेयथापौत्रिकादिज्वरभरेणदोषवशात्प्रलापेसंज्ञनादिनाघटमनुसं
धानेनप्रलापनिवृत्तिर्नतुज्वरस्यापितथोपदेशसंदेशेनविरहभरनिवत्तासर्वोक्तव्यभि

चरित्रावनिवर्त्तिर्नतुविरहस्यापीति। अत्रवयंत्वेवंमन्महे। सर्वमुपक्रमेऽ खमेवोक्तंत
उपदेशास्तदनंतरमपिहेनाथेसंतेनग्रंथेनक्लेशोनिरूपिनः। ततोविविधसंदेहैर्गोविरह
तापनिवृत्तिर्भगवत्यात्मत्वेनज्ञानंचोक्तं। ततोंतेदृष्ट्वास्त्रीणांभगवतिकस्याचेत्रात्मवि
क्लवमितिसर्वदानुवर्त्तमानःक्लेशउक्तः। एवंसमुपक्रमोपसंहाराभ्यांविरहभावएवइ
होनिरूपितोभवति॥ मध्येयज्ञात्वात्मनमधोक्षजमितिउक्तंतत्वासावहंकृष्णोहंपश्यन
गतिमितिवक्तादाचित्कावनावउक्तइतिउपसंहारानुरोधान्नंतव्यं। नन्वेवंसमुद्धवपे
षणंकिंप्रयोजनकमुक्तंभावस्यसार्वदिकत्वादिनिचेत्। अत्रोच्यते। उद्धवेहिभगो:
परमाकृपाऽतःकृष्णेभगवद्भावेयादृशोस्तितादृशोनदेयः सचबज्रसुंदरीष्वेवसिद्धः
पुंभक्तावर्त्तमानोविनष्यतोमद्भावएतादृशइत्युद्धवायपदर्शनमेकंप्रयोजनंततस्तद्दर्शी ध

श

नेनसततंतद्भावनयाप्रियसंदेशकत्वेनतासामसनुग्रहेणचोद्धवेपिज्ञातायत्नोस
स्यर्थमितिदृष्टांतायंद्वयोजनं विप्रयोगेप्रियसंदेशागमनेनयः कश्चनसंतोषःसनास
दानास्थाचेतितृतीयं॥ मद्वियोगार्त्तिमितिवचनान्मध्येमध्येदेवप्रियेणैवमेवंसंदे
शैः प्रेषितस्त्रासीदितिस्मरिष्यंतिनदाचित्सर्वविलक्षणोनावोनविष्यतीतितुरीयं॥
ज्ञानानक्रियाधिकायतस्तदुपदेशोपिनक्लेशवदुपमर्दोनतुतेनभक्तेरितिनिदर्शना
र्थमपीतिपंचमं॥ अतएवैकादशेभगवद्वचनंज्ञानंनचवैराग्यंद्वायश्चेयोन्वेदिदे
हिनि पित्रोः प्रातिजननमुक्तमेव। भगवतः स्वामिनांचान्योन्यसंदेशैरन्योन्ययेना
वाजार्यतेनेऽनंताएवेसनंतास्तेवप्रयोजनानीतिदिक्। घकरणार्थनाकृ॥ बाजमि
ति॥ वक्ष्यमाणस्तोत्रादौबालस्नेहःसहर्षंनिरूप्यते। स्तोत्रापदेशायोरनंतरंदोषस्य॥

प्रियेदोषारोपस्यमानस्यचनिवृत्तिस्तथाचसर्वंक्लेशोक्तिः॥ ततोज्ञानस्यफलंप्रियेनिर्दोषस्
र्वगुणत्वज्ञानंस्वस्मिन्नत्यत्वज्ञानंच। ततउद्धवोवाक्येः कृतार्थतांमत्वादोषहृयमिति॥
उपालंभोचमरणाज्ञोत्पादोषोक्तिश्चेतिहृयं॥ जानीमस्त्वामितिमादिवाक्यप्रतिपाद्यार्थो
त्पनंतरंकस्यश्चिदेवनामसतामस्याइति। अलुप्तकर्मनक्तिमार्गीयभावबलेनज्ञान
मार्गीयज्ञानोदयसंभावनारहितायाइत्यर्थः॥ तत्वरजस्तमांसिघाकृतेस्योनिन्नानि
भगवद्धर्मरूपाणिसंतीतिसर्वमेवकुधोक्तं॥ समिसुपसर्गसूचितमर्थमाकुस्तत्रा
पीति॥ भूषणादिसर्वसयद्युक्तस्यागतइतिभवेत्यर्थपिकुशलंज्ञायतेनावापिनयेसर्थः
॥ एवंकथनेगूढाभिसंधिमुद्घाटयंति। अन्यथेति॥ स्वयमापद्भस्तोस्यादुपक्लेशनचेन्न
दोषःस्यात्सर्वतः कुशलीस्वयमप्यनुःखितांश्चेदुपक्लेशतदासादोषायैवस्या

स्तत्रक्लेशेस्थायेज्ञाकरणात्तथात्वमिति भावः। कुःखिलाःअपितदीयत्वममन्यमा
नाश्चेत्तदातदुपक्लानदोषायस्यान्नतुतद्विपरीतानामयीसाक्षायेनस्वस्यकेवलतदी
यत्वंवक्तुमथोक्तं। किंच। नपतित्वमात्रं किंतुभरणकर्तृत्वमपि। एतादृशश्चेदुपेक्षेतेन
दातासांतावनमेवननवतीतिभावः॥ पुंसिःस्त्रीसुक्तेसत्रविवक्षितःपुमांसःस्त्रि
यश्चज्ञेयाः। अतएवविरागेत्यस्यकस्यागोक्तिः॥ स्नेहमेवकुर्वंतीति। नत्वपराधेपि
क्रोधानुदयमिति भावः। अथवाकुर्वंत्येवेतिसंबंधोज्ञेयः। तत्रसात्विकादिभावे
स्थिति। अद्योदशंतोरजसात्विकः। ततोरजसरजसः। ततस्तामसतामसः। तत
स्तामसरजसः। ततोनिर्गुणः। ततःसात्विकरजसः। ततस्तामससात्विकः। ततःसा
त्विकसात्विकः ततःसात्विसात्विकः। ततःसात्विकतामसः। ततोरजसतामस

शनिदर्शनमधुपकिलवेत्यस्यानासेत्यथमंतानमसतामसीति। अत्रेदमाकूतंविप्रयोगेप्
लापदेन्यादिदोषारोपोपिव्यभिचारिभावएव।तथासनिरसात्मकत्वाविशेषेप्युत्त्र
ग्रंथोसतोभगवद्धर्मरूपोरसात्मकः शमादिसर्ववलनिरासकोसुग्रस्तामसत्वेनो
पचर्यमाणोयःसएवहेतुरितिवाक्यं भावानांमिथउपमर्द्योपमर्दकभावस्तुरजस्तम
श्चान्योन्यमुपसर्जनंवनिरासेतरजःसत्वेनसत्वंवनमःसत्वंरजस्तथेतिप्रत्युक्तात्स
त्त्वादीनांयथास्तथैवेतितत्त्वमुपचारेणोच्यते।एवंसन्निरसात्मकत्वधर्म एवाविर्भ
वतीसारोपोदोषस्यायमिनिवर्त्तकंनाकं॥भगवदितरास्मरणात्स्मार्यमाणस्य
नस्यसनवर्त्तकः। अतएवनानुभूयमानस्यत्वरूपेतद्धर्मेषुवादोषत्वान्ना
वात्। ज्ञानवतआत्मस्फूर्त्तिरूपावस्थको।एवंसतितदातदानावादोषत्वेनैवप्रतु ६

धर्मेषुज्ञानाद्युच्यमानधर्मात्मकत्वमेवस्वामिन्यास्तदासंपन्नमितितामसतामसि
त्युक्तं॥श्रीमद्धवनामपिस्वामिन्याएतादृगवस्थादर्शनेनप्रत्युतेनादृशीरिताः
कथंनमिलनीतिभावोदोषारोपइवज्ञातस्यपिज्ञापनायैवनत्वरूपत्वमेवोक्तं
॥एतादृशाःस्वामिन्याऊद्धवागमनेनेतद्भावोदयात्।उपचारोयमितिसरूपापह्नोतर
माकुस्तदानावयुक्तावितिमधुपङ्क्तितेवेत्रामतांतरमाषेयमित्यादि।अत्रायमा
शयः।शुद्धपुष्टिमार्गीयभक्तानांज्ञानमार्गबोधनंभक्तिमार्गविरुद्धतममनोनस
माधिनामायामप्यप्रवेशोवर्त्तनेचासुलटोरसात्मकःस्नेहनावः
सएवहिपरमपुरुषार्थरूपलहियातकस्वसः। यद्यपिज्ञानस्यस्तानंभेणाभासत्व
रूपत्वंकिंतुप्रियेदोषारोपमात्रनिवर्त्तकत्वेनतथापितदारोपस्यापिरसात्मकत्वा

अनिचारित्वावस्थेनास्थिरत्वान्नचनसर्वथाज्ञानस्योपयोगः।नह्येतावत्पर्यंतंसाधितेनि
रोधकाचिन्यूनतास्तियेनज्ञानमुपयुज्येत।तस्मात्तुष्टंकमनांतरमादि।कथनेतूपप
त्तिरियमेवयत्संगमस्तदार्तिर्वापुरुषार्थइतिश्लोकार्थः।एवंसतिविघ्नोपियेदोषस्तू
न्नौसदुःखदत्वज्ञानंहेतु।तथासतिस्वसुखदत्वेनोन्नमत्वंप्रियत्वंचसिध्यतिनतुस्वरू
पतस्तथासतिस्नेहस्यनिरूपाधित्वंनज्येतेतितत्समाधानायात्मत्वेनबोधनं।तथासति
भगवत्येतासामेतासुचभगवतःसहस्नेहः सूचितोभवतिदुःखदत्वसंभवश्चाय
थास्वाधिष्ठितंदेहंपोडयितुंजीवात्मानोन्मरुतेतथास्वाधिष्ठितंजीवात्मानंभगवा
निप्रकृष्टंभवति।अतएवश्रुतिरुच्यमेवेववृणुतेतेनलभ्यस्तस्येषआत्मावृणु
तेतनुंस्वामिति।तथाचविप्रयोगेऽतलौल्यंसंयोगेबहुमानितंदातदानन्नदुर्मः ७

स्नेहवशाविभवंति।नावपिस्नेहजनितावेदनयासर्वेषांनोस्यातां।तथाचस्नेहस्ये
वदोषस्यनिरूपितुंतत्पर्यवस्यतीतिनिर्दोषत्वंप्रियेणेति।इदंतुमर्यादाशीलोच्यतेव
स्तुतस्त्वत्सुकटस्नेहेनैवदोषःस्फुरतिसोपिभगवज्ञावएवेतिनत्वन्मत्सरूपोनवादोष
रूपः।रसात्मकभगवत्स्वरूपमेतादृशमेवेतिनाधिकंविचारणीयमत्रास्ति।अन्यथा
रसाभावएवसिध्यतीतिनः श्रुतिर्नाति।ज्ञानाद्भक्तेरधिक्यमप्यनेनज्ञाप्यते।सम
धिनाषायामिति।तत्रश्रीमाहात्म्यज्ञानस्लोकेकचिद्यस्तोचित्समस्तोचनिरूप्यते
।अत्रस्तेतुकाचिन्मधुकरमित्यादिनाप्रस्तुताकथनंतादृशीसस्याः कथायाः स
माधिनाषात्वंतद्विरुद्धार्थकत्वंचविरुद्धमितिकस्यचिन्नातिविहितस्नेहभावे
नभक्तिमार्गविरोधश्चनथासबोधतेविरोधोत्रनास्तीति।तत्रमनांतरमा

त्वंकामशास्त्रानुरोधित्वंचेतिहेतुद्वयं। अत्रेदंज्ञेयं॥ मर्यादामार्गीयमतानु
सिमार्गीयंतन्मतांतरमिलुच्यते। समाधौनुव्यासेर्हिविरोधोपिनास्तिमार्गोदृष्टः
अनर्थोपशमंसाक्षाद्भक्तियोगमितिपदेनफलरूपः अजानतोलोकस्याद्यः। स
माधौदृष्ट्वास्वयंविघ्नानितिद्वितीयमपिनमुक्त्वाब्रजसीमंतिनीषु। अयंपुष्टिमा
र्गीयइतिमतांतररूपः। एतादृशेषुज्ञानोक्तिरपिनथाकामशास्त्रानुसारेणेवर
वंस्वरूपानंददत्तवानित्यधुनापिनथैवोच्यतइतिनकोपिविरोधः। तथाचेयंसमा
धिर्नाषैवानथाचात्रसमाधिर्नापायांसत्यांभक्तिमार्गेचसतुकरीस्यानविरो
धइत्यर्थः। कालस्यहेतुत्वमुपपादयंतिकालइत्यादिनातत्रकालेतथा
नयालगवत्सङ्गाध्यानस्तोत्रादेर्विहितत्वेनसमकालएवभगवत्प्राप्तकस्तदा ८

वेतदकरणादितिभावः। प्रियसखेसत्र। प्रथमपर्यायादित्यादि। कांचिन्मधुकरंद
ष्टेत्यादिनोक्तः प्रथमः पर्यायः। तदेतदुक्तंनेनयाहशीबुद्धिर्जनितातस्याःसका
शादन्यथाप्रकारांतरेणबुद्धिमधुनाजनयतीत्यागमनमपिनथैवसंभावयतीत्य
र्थः। कालपक्षेत्वर्थसंगतिमाकुर्हेमंतेनात्रापिसादिनात्रर्वंवसंतेतीरागमनमु
क्तंतथाचपुनरागाइतिपदान्वयेवाधुनाप्यागमनंचकुमुचितंनलुहेमंतस्येति
शंकानिरस्यंति। नात्रसाधनोपक्रमइत्यादिना। अत्रेदमाकूतं॥ सर्वोक्तस्तने
ष्टसाधकत्वेनप्रतीतोधुनाप्रतीयमानास्तिष्टसाधकत्वेनप्रतीयतेतादृश्यश्च
हेमंतएव। व्रतेकालस्याप्यंगत्वानेनत्वमुच्यते। नथाचव्रततत्फलदानसम
येसर्वमागतआसीधुनाकिंपुनरागाइष्टसाधयितुमित्यर्थः। पर्यवस्यति॥

किंच। चैत्रादिकस्यसंवत्सरस्यनवमोमासोहेमंतस्यप्रथमोमासोमार्गशीर्षो भ
विंति। उक्तिस्त्रेयंनवमितिसएवनज्ञापारविषयः क्रियते। गतस्यतस्यैवादरिरसं
स्कारस्यानुवादकं॥ ननुस्तुतेरेवायंसहजोधर्मोयत्तत्संबंधिन्यपितवेनेवभानंते
नन्वाप्तार्थस्यानभिज्ञत्वेपिप्रियसंबंधित्वेनशब्दज्ञानेनैवतद्बलेनापातः सं
त्वनंनविष्यतीतिज्ञात्वाश्रीमद्भट्टवैर्विवक्षितमुक्तमितिज्ञापनायप्रियपदमुक्त
मिति। अतएवोपक्रमोपसंहारयोरपिश्रूयतांप्रियसंदेशइति। तत्संदेशा
गतस्मृतारिसेवोक्तंनतूपदेशापदं। वस्तुतस्तुसंदेशोप्येतादृशीष्वनवक्लृप्तः
तथापिप्रभोरज्ञातथीतिनसाक्षात्वनार्थमुक्तमित्याकुराज्ञावेत्यादि। स्वरूपातिरिक्त
स्यसांत्वनहेतोः स्वस्याज्ञानेप्याज्ञानुभावेनैवसांत्वनंनविष्यति॥ नोचेत्स्वतुःकथं

वदेदितिहृदिस्थित्वावदातीतिभावः॥ एतदवस्थादर्शनेतादृग्वाक्यप्रवृत्तेपियदेतेषां
वाक्प्रसवः सतुमत्संदेशौविमोचयेत्साक्षात्स्वभावेननतुस्वसामर्थ्येनेतिहेयांव
स्तुवस्त्वरूपंनामसामर्थ्यंप्रेषणेवैयर्थ्यंज्ञात्वास्वसामर्थ्यमेवदर्शयन्वान्मत्सं
देशौविमोचयेतिवचनेनेतिज्ञानामः। अहोयूयमित्यादेराज्ञासेतासांस्वाभा वि
कत्वादि। षड्भिःस्तोत्रकरणैतासर्वमुच्यते। स्वाभाविकस्तस्वभावश्चभगवद्धर्म
स्तएवेतिताभन्मनस्काइतिभगवद्धर्मा दाक्षाच्चतद्धर्माभगवद्धर्माएवेतिनिर्दोषह
रेर्गुणरूपाएवेतिज्ञापयितुमैश्वर्यादिगुणसंख्यासमानसंख्याकैःश्लोकैःस्तव
नमित्यर्थः। भगवद्धर्मैरेः। अंतर्भितभगवत्स्वरूपाइतिधर्मएववाग्रादिरूपेणा
विर्भवंतीतिनयेत्यर्थः। नेमामितिलोकानामित्यर्थः। भवतांवियोगइत्यत्र।

जीवब्रह्मणोरुत्कर्षेदज्ञानमेवहेतुरित्यादि। अत्रेदंप्रतिभाति॥ एतावानस्यमहिमा
। अतोज्यायांश्चपुरुषइत्यादिश्रुतिभ्योयस्मात्क्षरमतीतोहमित्यादिवाक्येभ्यश्च
चातीतत्वंपुरुषोत्तमस्यनिर्विवादं। एतावानस्यमहिमा। सर्वंखल्विदंब्रह्मेत्यादिवा
क्येभ्यश्चपंचातीतत्वंपुरुषोत्तमस्यनिर्विवादे श्रुतिभ्यःप्रपंचस्यविच्छित्तिरूपब्रह्मा
त्मकत्वंपुरुषोत्तमस्यतदतीतत्वंचोपपद्यते। एवंपुरुषोत्तमलीलापदार्थानांपुरु
षोत्तमात्मकत्वमेव। ननुसर्वमध्यपातित्वमिति मंतव्यमन्यथातेते। धाम्यनुष्मिन्
प्रतिविश्वेःपरमंपदमितिनत्वदेहिस्थोःकर्माणिपरमंपतन्तद्विस्थोःपरमंपदमि
त्यादिच। एवंसतिसर्वस्यापिलीलापदार्थस्यात्मरूपेणसत्यवतीनांवियोगो।
नसंभवतिनहिस्वेनसाकंस्ववियोगःसंभवति। एतदेवमूलेसर्वात्मनेतियदेनो

क्तंसर्वात्मनासर्वथेतिवार्थः तथाचतत्तद्देशकालज्ञानक्रियातत्कारणादेरनंतस्तं
ब्रह्मनिस्त्वेनस्त्रीरामोत्सवस्वरूपत्वेनकृतगृहीतकंठानिस्वस्वरूपाणिसर्वमनुभू
तान्यधुनापिवर्त्तमानेस्तेःसाकमेतदवस्थापन्नानामपिस्वानामनेदज्ञापनेसर्वेक्ता
नामनिर्वचनीयनिरवधानंदात्मकत्वान्नथात्वमेवाधुनापिस्वस्मिन्नानंदवतीति
स्वरूपंभवतियद्यप्यस्यकारणचिकत्वेनतस्यसर्वोपमर्द्दित्वेननसर्वात्मनास्वरूप
संभावना। तथाप्यस्यप्रियसंगमरूपत्वेननिरवधानंदरूपत्वेनभवतितरांतथा
त्वं। येनतत्सामयिकोत्कटदुःखनिरस्याकिंचित्कालंतस्मिन्स्वामिनीमुखाब्ज
दर्शनेनस्वागमनसार्थकत्वज्ञानेनस्वस्यापिदुःखनिवृत्तिः। एवंसतिनवती।
नांमेवियोगोममचनवतीनांवियोगःसर्वात्मनासर्वात्मनारूपेणवर्त्तमानस्य
ममनसंभवतीत्यर्थःसंपद्यते। अयमेवार्थोग्रेव्याख्यातोयथाभूतानांस्वा

दिना। आम्नायकरणकर्मणामनेदश्लोक्तः आत्मनेवेत्यादिना। सृष्टिः स्वरूपस्थिति हेतुः सोऽत्र प्रसंगमेव। हननंवियोगकरणं सर्वतिरोधायकत्वात्। तदपिरमा। र्थमेवेत्यनुषंगात्। लयेस्वरूपानंददानेन। अतएवांतेपालनमुक्तं। अत्रहेत्वन्तरमे णाह। आत्मेत्यादिना। आत्मानुभावेनसृजेयथापिमायायोगमायांतरं गालीलो यमोपिनीतदनुभावेनमानेसहैतीहन्मितेनसर्वतिरोधानेनभूतेंद्रियगुणरूपेणप रावितूर्यानुपालये। ननुदेहाद्यध्यासवानात्मातत्रयनइतिकथंभगवदात्म कत्वमितिचेत्तत्राह॥ आत्माज्ञानमयइति। ज्ञानप्रचुरइत्यर्थः। लीलासंबंधिदेहा नामपितदात्मकत्वात्तत्राहमितिज्ञानंवास्तवमेवनत्वविद्याकृतंयतः॥ अविद्या संबंधरहितः। अत्रहेतुर्मतिरिक्तः। प्रापंचिकेभ्योभावेभ्यइतिशेषः॥ तत्रहेतुर्ग

लभ्यते। पुरुषोत्तमगुणाभ्यासतथानहि आकृतेषुलीलांस्वयंकरोतीत्यादिः।
स्वपाद्यवस्थावत्वेनापिआकृतत्वंनशंकनीयं यतः सुषुप्तादयोलीलोपयोगित्वेना
यासंपादितायावत्तत्तयस्तास्तिः सुसंबध्यते। लोकवत्तुलीलाकैवल्यमितिन्यायेन लो
कसमानाकारत्वेनतुलोकमध्यपातित्वमितिज्ञापनायलोकवदित्युक्तं। ननुलीला
विषयिलोकस्यापिनैवंप्रतितिर्दृश्यतइत्याशंक्यप्रतिबंधकवशान्नैवंप्रतातिर्लो
कस्यतदपगमेसाभवतीत्यादिश्रुतयेनाह। येनेति। सर्वतोमनसोनिवृत्तौकेवल
ब्रह्मपरत्वेनतथैवप्रतिपद्यतेज्ञानातीत्यर्थः। ननुएवंसतिशास्त्रानेकत्वंकथ
मित्याशंक्यसाधनप्रकारभेदएवतद्भेदोननुतत्रफलभेदोप्यस्तीत्याह। एतदं
शइति। ननुएवंसतिविशेषाभावात्संनिकर्षएवकुतोनसाध्यइतः स्वहेतुर्दिपक १२

र्षः किमर्थइत्याशंक्यायंतत्रास्यर्थमाहायथेत्यादिना। अत्रेदमाकूतं। सर्वमनुभा
वितोयोब्रह्मानंदः सतुअस्मानंदः शास्त्रीयब्रह्मानंदतस्कोटिगुणाधिकोऽ
निर्वचनीयश्चभवतितथाचसंनिकर्षेत्वग्निमाग्निमन्नूतनंनूतनरसाकांक्षातद
नुकूलोयत्नश्चभवति। नतुसर्वानुभवलीस्वरूपतत्स्पर्शः कदापिविघ्नकर्षेत्त
मनस्त्वादिनांबहिः स्वविषयालाभेनविद्यमानमेवतंगृह्णंति। तदायथाबहिः
पक्वाग्नियाऽस्मानुभवः सर्वमासीन्नथांतः पक्वाग्नियात्सर्वस्मादपिविलक्षणो
रसोनुभूतोभवतीयः संगमोपिदुरापोतोमहारसदानार्थमेवैवंकरणमेतदेवोक्तं
मदनुध्यानकाम्ययेतियदेनयथेत्यादिनाच। संगमेमदनुभवोपयोगित्वेनदेहादि
स्फुर्तिरप्यस्तिद्वितीयेनुसानास्तासपिरसाधिक्यमेतदेवोक्तंविमुक्तानोभवाग्नी

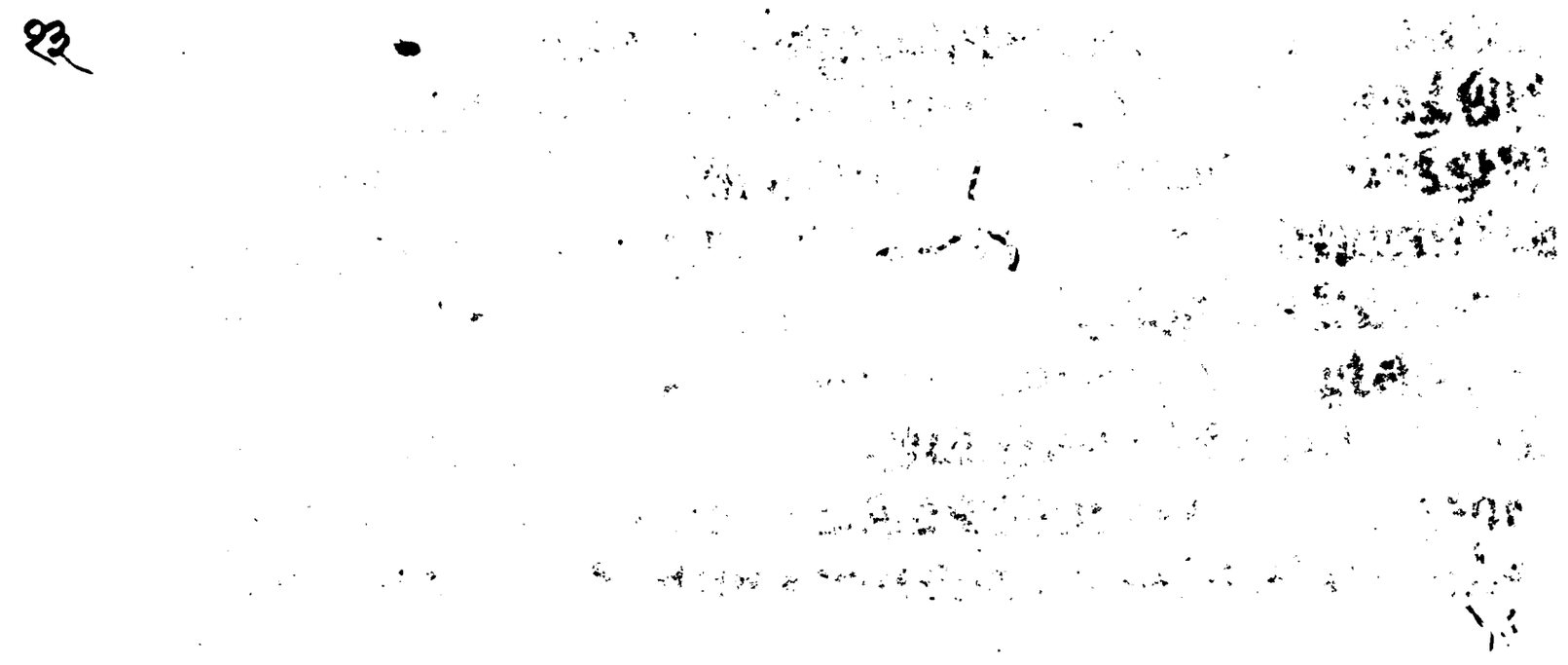

निर्विशेषणेन एतेनरसातलवेनैरंतर्यमुक्तंभवति। बहिरनुसंधानेऽनर्थकत्वं। साक्षा
संबंधात्मकंफलंशीघ्रमेवसाधयत्तत्तथैवनविप्रतीसाक्षाच्चएवादिना। एतासांत्व
धुनैवबहिःसंगमेनिलषितस्तदनावदस्मादनधिकारिवस्तुमपि
ज्ञात्वेश्वरभावेनाज्ञापितवाननिषेतमपिबलाद्धरयिनुमिसनाकर्णनीयमिदं
भवतियद्यपितथापि,प्रियतमसंबंधीसाकर्णनमावश्यकेमितिथा। एतानिःपि
यसंबंधित्वेनैवस्फुतत्वान्नथैवफलिष्यतिनत्वदेशत्वेनेतिज्ञापनायाग्रे संदेशप
दं। एतेनैवननुवयमिवनगवानपिसर्वमस्माद्भयोगासहिष्यतेधुनातंक
थंसहतइत्याशंकानिरस्ता। नगवदुक्तिष्वाज्ञात्वमेवप्रतीतेनेतुधिनिश्चनत्वंसा
त्वाश्वरभावेनैवनवैश्वर्यमेवाधुनास्वामिनंजानातीतिनव्यतामेवास्मासुजो

नाप्तीतिसुक्रमनागमनं। नचैवंनाक्तिमार्गविरोधइतिवाच्यं। स्वागतंवइत्यादिवचन
वत्सर्वनिरोधानवदस्यापिरसविरोधान्नाभावकत्वात्। एवमेवब्रह्मभावपिद्रष्टव्य मितिदिक्
। मतांतरन्नाषेयमिस्याचार्यवर्यैः सर्वमेवोक्तमिति नाधकंशंकनीयंसमाधेयंवा
स्यत्र। परंतुयन्नाथयाउर्जयायमुपंतिज्ञानकांडायेतिवाक्या ज्ञानस्यमोहरूप(
त्वाद्भक्तिमात्रपरणाम्येनमोक्षासंनवात्तस्यफलत्वेनमोक्षकत्वासंनवान्नभग्व
द्भावश्रुतिः कदापिन्नविष्यतीतिसर्वसुस्थं। अतएवज्ञानिनामपिवाक्येननमनं
मोहस्यैष्यतास्याचार्यवरवचनमस्मत्सर्वस्वपालकमस्तीतिनिश्चिंतावयं। ई
श्वरस्यकृतौवाचिसर्वपक्षसमाहितौ। ब्रह्मादिनाम्यशक्तेतथापित्स्तुसर्वथा
॥१॥ तदीयत्ववशात्तधार्ष्याद्यत्किंचित्कथंयामितत्॥क्षंत्वाचार्यचरणास्तेनवाशे

षसत्तमं॥२॥ पोबीजावापमारभ्यफलपाकावधिस्वयं॥ योसिनस्तंवृजनंनाथो
नापिनिरासति॥३॥ ॥श्रीविष्णोश्चोडारार्थप्रकरश्रीविठलेश्वरायनमः॥
॥ ॥१॥ ॥श्रीवल्लभनंदचरणारविंदरजदासार्थिनालिखितंटीपणीचमर
गितानिसंपूर्णम्॥ ॥श्रीरस्तु॥शुभा २४५॥ श्रीः॥ ॥श्रीकृष्णायनमोनमः॥
ग्रंथचारथौजपतेग्रंथसंख्या ९७

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

भगवान जागेंद्रजी